

השלב השני:

מכניסת רוסיה לזירה עד 2018

ב־30 בספטמבר 2015 נכנסו כוחות רוסיים לסוריה והתמקמו בבסיס חיל האוויר חמימים ובנמל טרטוס. בשיא עוצמתה של הנוכחות הצבאית הרוסית כלל סדר הכוחות הצבאיים כשבעים מטוסי קרב (סוחוי 24, 25, 30, 34 ו־35), מטוסי תובלה ומסוקי קרב, מאות רבות של מזל"טים, מערכות מתקדמות של הגנה אווירית (S-400, SA-22) ולוחמה אלקטרונית, טנק מסוג T-90, ספינות, צוללות וכ־4,000 חיילים – ביניהם לוחמים ביחידות קומנדו.

מטרת התקופה הראשונה של המעורבות הצבאית הרוסית בסוריה הייתה לסייע לכוחותיו של אסד להשתלט מחדש על השטחים החיוניים במדינה, תוך דיכוי המאמץ ההתקפי של המורדים. הכוחות הרוסיים ששוגרו לסוריה פעלו במסגרת קואליציה שכללה את הצבא הסורי, את איראן, ששיגרה לסוריה כ־2,000 לוחמים מכוח קודס, ואת ארגון חזבאללה, שפרס בסוריה את מרבית כוחו הלוחם. הכוחות הללו היוו את המערך היבשתי של הקואליציה, בעוד הרוסים הפעילו בעיקר סיוע אווירי וסייעו בהתחמשות.

מעורבותם של כוחות אלה בלחימה חוללה שינוי ניכר במהלכה של מלחמת האזרחים: הסכנה לנפילת משטר אסד חלפה, ובמקומה החל מהלך של השתלטות המשטר על שטחים שהיו קודם לכן בשליטת דאע"ש או כוחות מורדים. שינוי זה אפשר לחזבאללה לצמצם בהדרגה את מעורבות לוחמיו בקרבות, מה שהשתקף בירידה במספר ההרוגים מקרב אנשי הארגון – מ־313 בשנת 2015 ל־25 בלבד ב-2018.³⁷

הלחימה של חזבאללה לצד הצבא הרוסי היוותה קו פרשת מים. עד אז פעל חזבאללה יחד עם צבאות מיושנים יחסית, מיליציות ושכירי חרב; לאחר הופעת הרוסים זכה חזבאללה להילחם כתף אל כתף לצד צבא חזק ומתקדם. הלחימה לצד הרוסים גם חשפה את חזבאללה למערכות נשק מתקדמות ולשיטות ארגון של צבא ותיק, המאומן בהפעלת מסגרות גדולות בשיתוף פעולה בין־זרועי, ואף בהפעלת כוחות קטנים למשימות מיוחדות. כאן התנסה חזבאללה לראשונה בהפעלת כוחות במסגרות קטנות וגדולות בהתקפה רחבה ומשולבת עם הצבא הרוסי, תוך הפעלת כוחות ח"ר בשילוב טנקים רוסיים, חיל אוויר רוסי, ארטילריה, מזל"טים ותצפיות. הניסיון המבצעי שצברו לוחמי חזבאללה ומפקדיהם בעקבות

Alfoneh, "Hezbollah Facilities in the Syrian War" 37

המב"ם על פרשת דרכים: המערכה בין המלחמות 2013–2023 – מה הלאה? / עפר שלח וכרמית ולנס

ההצלחות בהתקפות בסוריה חולל בארגון חשיבה מחודשת לגבי ההתמודדות בסבב הבא מול ישראל – מעבר מהגנה להתקפה.³⁸

המעורבות הרוסית בסוריה ותחילת המערכה נגד ההתבססות האיראנית בשטח המדינה

הנוכחות הרוסית יצרה לישראל קו אדום נוסף – הימנעות ככל האפשר מסיכון בנפש של כוחות הרוסיים. זו הייתה בעיקרה מגבלה טקטית, שכן הפצצות צה"ל לא נגדו בהכרח את האינטרס הרוסי, כל עוד לא היה בהן כדי לסכן את המטרה הרוסית המוצהרת של המעורבות בסוריה – שימור משטר אסד, ולאחר מכן גם חיזוק מעמדו ותדמיתו כשליט וריבון. הנוכחות הרוסית יצרה בשלב הראשון הגבלת זehירות על הפעולה במב"ם: מנתוני התקיפות המיוחסות לצה"ל בחודשים שלאחר כניסת הרוסים לסוריה עולה כי מספרן היה מועט במשך יותר משנה, ורובן התמקדו בצד הסורי של אזור הגבול בין סוריה ללבנון (הר קלמון).

ככל שחלף הזמן וגורמי צה"ל הסתגלו לתיאום עם הרוסים, מספר התקיפות שב ועלה (מפברואר 2017 והלאה), והפעם בדגש על פרויקט הדיוק ועל התפתחות חדשה, שהייתה תוצאה של התחזקות הציר הרעיוני והפיזי המחבר בין איראן ללבנון דרך עיראק וסוריה: ההתבססות של מיליציות שיעיות שהוקמו על ידי איראן בשטח סוריה.

הרמטכ"ל לשעבר איזנקוט תיאר את הדברים בראיון עיתונאי כך: "במהלך 2017 אנחנו מגיעים לקבינט, עושים הצגה של הזירה והמצב ומסבירים לשרים שקאסם סולימאני החליט להציב בסוריה 100 אלף לוחמים שיעים, על הגדר שלנו, ושהאיראנים בדרך להשתלט על סוריה. בסוף הצגת הנתונים אני אומר לקבינט שאני ממליץ לצאת למערכה נגד כוחות קודס ולקרוא לה מב"ם".³⁹

מסוף 2017 ממקדת התבססותן של המיליציות הפרו־איראניות נתח הולך וגובר של פעולות המב"ם, שמספרן הולך וגדל. ב־2 בדצמבר 2017 הותקף בסיס של מיליציות באזור אל־כיסווה; להתקפה קדמו הצהרות של ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר הביטחון אביגדור

38 "מעורבות חזבאללה במלחמת האזרחים בסוריה", מרכז המידע למודיעין ולטרור ע"ש מאיר עמית, 2 ביוני 2013. <https://tinyurl.com/35hfsvdw>

39 בן כספית, "איזנקוט יצטרף לפוליטיקה? כשהמדינה תלך לבחירות אפשר יהיה לדבר על זה שוב", **מעריב**, 29 בינואר 2022. <https://tinyurl.com/y2d7rr7s>

ליברמן כי ישראל לא תאפשר התבססות איראנית בסוריה.⁴⁰ במקביל התעצמה גם התגובה של צבא סוריה (בעידוד מצד המפקדים הרוסים בשטח) נגד מקרי הפרת הריבונות הסורית המתחדשת על ידי ישראל, כולל ירי נ"מ שבו הופל מטוס 'סופה' של חיל האוויר (פברואר 2018). במאי 2018 הגיב גם כוח קודס בירי כ-20 רקטות לכיוון ישראל בשל מבצע 'בית הקלפים' – הפצצה נרחבת של מטרות כוח קודס וסוללות נ"מ סוריות.

הסיכון לעימות אווירי-צבאי במרחב הפעולה של ישראל ורוסיה בסוריה הצריך מנגנון תיאום בין ישראל לכוחות הרוסיים לשם מניעת הסלמה או התנגשויות לא-מכוונות, וזה אכן הוקם ופעל בהצלחה ברוב המקרים. המנגנון התפתח עם הזמן מהרמה הצבאית-טקטית למנגנון תיאום אסטרטגי, כולל פורום התייעצות משולש רוסיה-ישראל-ארצות הברית. יתרה מכך, ממשלת ישראל החלה לראות ברוסיה מדינה העשויה להגביל את איראן וחזבאללה בסוריה – תפיסה ששירתה את מוסקבה, שכן היא אפשרה לה מרחב תמרון גדול יותר בין השחקנים בזירה הסורית. כן ראתה ישראל ברוסיה ערוץ תקשורת להעברת מסרים למשטר אסד, לכשנדרשה לכך.

בוועידת הלסינקי שהתקיימה בקיץ 2018 בהשתתפות נשיא ארצות הברית דאז דונלד טראמפ, מקבילו הרוסי ולדימיר פוטין וראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו, הוחלט כי הצדדים יפעלו יחד על מנת להגן על האינטרסים הישראליים אל מול הזירה הסורית, ובראשם צמצום הפעילות האיראנית בסוריה. ואולם על אף הצהרותיהם של בכירים ישראלים ורוסים על כך שהמדינות שותפות לאינטרס להצר את צעדיה של איראן, בפועל מדובר היה בצעדים מוגבלים ולא-עקביים. לרוסיה לא היו כוונות ויכולות ממשיות לדחוק את האיראנים מסוריה, והיא העדיפה לשומרם כקלף מיקוח מול ישראל.

הדברים הגיעו לנקודת החלטה עם הפלישה הרוסית לאוקראינה בפברואר 2022. עמדתה של ישראל בחודשים הראשונים לעימות הייתה מתחמקת ודו-משמעית (גורמים מדיניים הגדירו אותה בתדרכים כ"הליכה בין הטיפות" ואפילו "קולות של שטיח").⁴¹ עמדה זו, שהייתה למורת רוחו של הממשל האמריקאי, נומקה כלפי פנים וכלפי חוץ בצורך לשמור על חופש הפעולה של חיל האוויר במב"ם – שיקול טקטי צר באירוע בעל משמעויות גלובליות.

40 יואב זיתון, "ליברמן במסר לרוסיה: לא נאפשר התבססות איראנית בסוריה, חופש פעולה לצה"ל", Ynet, 15 בנובמבר 2017. <https://tinyurl.com/2w2h3chv>

41 יונתן ליס וסם סוקול, "משרד החוץ: ישראל תומכת בשלמותה הטריטוריאלית של אוקראינה, קוראים לפתרון דיפלומטי", **הארץ**, 23 בפברואר 2022. <https://tinyurl.com/2zwzy8ya>

למרות שעמדה זו נתמכה על ידי צמרת צה"ל ונתפסה בישראל פנימה כמוצדקת, יש בה עדות לחשיבה מוגבלת, העוסקת בעיקר בהיבטים של הפעלת כוח ומושפעת מעמדתם של הגורמים הצבאיים ומנקודת הראות שלהם.

אסטרטגיית צה"ל 2018

באפריל 2018 עדכן הרמטכ"ל גדי איזנקוט את מסמך אסטרטגיית צה"ל. ניתן לראות במסמך המעודכן ביטוי להשקפתו לגבי השינויים שחלו בתקופת כהונתו, שהסתיימה כעבור שמונה חודשים. השינוי הבולט ביותר הוא במעמד המרכזי שניתן בו למב"ם, שהוגדרה בדברי הפתיחה כבעלת "חשיבות מתגברת".⁴² בניגוד למסמך המקורי משנת 2015, שבו הייתה המב"ם חלק ממצב השגרה, הפעם הובחנה המב"ם בפרק נפרד וכהפעלת הכוח העיקרית במסגרת מה שכונה "גישת המניעה וההשפעה".⁴³ רשימת המטרות של הפעלת הכוח במב"ם במסמך אסטרטגיית צה"ל 2018 היא ארוכה (ויומרנית) יותר מאשר בעבר:

- א. לצמצם איומים קיימים ומתהווים.
- ב. להרחיק את המלחמה הבאה, וליצור תנאים טובים יותר לניצחון בה.
- ג. לשמר את ההרתעה ולחזק אותה.
- ד. להגדיל את הנכסיות של מדינת ישראל בכלל ושל צה"ל בפרט.
- ה. לשמר את חופש הפעולה של צה"ל ולצמצם את זה של האויב.

המסמך מוסיף ומפרט כי "הפעילות במב"ם היא מתמשכת, מתקיימת בכל זירת הלחימה [...] בכל ממדי הלחימה ובמגוון כלים התקפיים – קינטיים, משפטיים, מדיניים, תודעתיים, טכנולוגיים, אלקטרוניים, סב"ר, שיתוף פעולה ודיפלומטיה צבאית. אופן הפעולה במב"ם הוא התקפי ויזום, מתחת לסף המלחמה".⁴⁴

ניתן לראות בשינוי זה התפתחות של החשיבה הצבאית בעקבות ההכרה בהזדמנויות שמייצרת המב"ם, או – כפי שאירע לא אחת בצה"ל – הקניית משמעות אסטרטגית לרצף

42 אסטרטגיית צה"ל (2018), <https://tinyurl.com/m7ftjc4v>, 3.

43 שם, 23.

44 אסטרטגיית צה"ל, 24.

של פעולות טקטיות שנוצרו מהזדמנות, ולא דווקא מחשיבה סדורה. כך או כך, בחינה אובייקטיבית מעלה ספק אם המב"ם בזירה הצפונית אכן השיגה יותר מאשר את המטרה הראשונה מבין החמש שהוצגו, וגם זאת באופן חלקי בלבד.

מבחינה ארגונית עברה הובלת המערכה באותן שנים מחיל האוויר לאמ"ן, "באופן אשר הצריך את האגף ל'שלם מערכת' – מקביעת תכליות המערכה ועד למימושן".⁴⁵ גם במהלך זה, שהוביל הרמטכ"ל איזנקוט, יש לראות ניסיון למסד את המב"ם ולהעניק לה משמעות החורגת מהפצצת מטרות ומקושרת לתובנות כלליות באשר לאויב ולזירה בכלל. תפנית זו גרמה להשתנות בתוך אמ"ן עצמו: "השתנה מאזן הכוחות בין הגופים השונים, כאשר חטיבת ההפעלה הפכה בפועל את המב"ם למוקד עיסוקה [...] חטיבת המחקר נדרשה לרכז מאמץ במודיעין מבצעי או בקמ"נות המודיעינית ולהציב את המב"ם במוקד עשייתה".⁴⁶ זהו תהליך מוכר בתולדות צה"ל, שבו הגופים העוסקים ב"מלחמה של היום" צוברים עוצמה ומקבלים משאבים וקשב פיקודי, והמערכת כולה מתכווננת לצרכים הדחופים הבאים לידי ביטוי במבצעים בפועל. מטבע הדברים מגמה זו אף מועצמת ומוענקת לה פרשנות דוקטרינרית, שכביכול מדובר בחידוש בפני המלחמה והצבא; ואולם בפועל התמקדות זו בעשייה המבצעית הנוכחית אינה עולה בהכרח בקנה אחד עם ההתכוונות למלחמה, כפי שקרה לא אחת בעבר.

באותו מאמר עצמו, המתבסס על ספר (חסוי) שנכתב באמ"ן ופורסם בצה"ל, מצוין כי בצבא עצמו היו כאלה "המעלים ספקות באשר להשפעתו האסטרטגית של המב"ם" וטוענים כי "העיסוק האינטנסיבי במב"ם מבכר את הדחוף על פני החשוב, יוצר הסטת כוח אדם (לכיוון המבצעים), העדר קשב ניהולי של ראשות הארגון ופוגם ביכולת הראייה הרחבה וההוליסטית של הבעיות תוך שהיא הופכת את ההסתכלות עליהן 'דרך קשית'".⁴⁷

45 דודי סימן טוב ודוד שטרנברג, "המב"ם והשתנות 'דרך המלחמה' של צה"ל", **בין הדרכים** 179 (28 באפריל 2022). <https://tinyurl.com/46kuaewa>

46 שם.

47 שם.

שלב זה של המב"ם בעיני ציר ההתנגדות

מאז אימוץ המב"ם כאסטרטגיה מרכזית של ישראל במרחב הצפוני, הצד השני – הכולל את איראן, חזבאללה והמשטר הסורי – העניק מספר פרשנויות להיגיון ולתכלית שבבסיסו. עיקר העיסוק במב"ם נעשה בתגובה לשיח של גורמים ישראליים על אודותיו. מרבית הכתיבה בנושא כוללת ציטוטים וניתוחים של אנשי צבא בכירים, מכוני מחקר, ממשל ותקשורת ישראליים שתיארו את תפיסת הפעולה החדשה.⁴⁸

באופן כללי נראה כי ציר ההתנגדות לא ראה במב"ם שינוי מהותי באסטרטגיה הישראלית כלפיו, באופן שדרש המשגה חדשה מצידו. ההנחה הרווחת הייתה שישראל אינה מנהלת את המערכה הזו לבדה אלא נעזרה בארצות הברית, במדינות האזור ובארגוני טרור חמושים, דוגמת ארגוני מורדים סורים ודאע"ש.⁴⁹

מאמר שפורסם ב־2016 בעיתון אל־אחבאר, שכותרתו "המערכה שבין המלחמות – אסטרטגיה ישראלית חדשה כושלת", עסק באבולוציה של המב"ם והראה כי הרעיון התפתח בצה"ל הרבה לפני פרוץ המלחמה בסוריה ב־2011. המחבר טען כי ההפתעה הישראלית נוכח יכולות הנשק והלחימה של חזבאללה במלחמת לבנון השנייה, וכן ההכרה בישראל שאין היא יכולה לסכל את היכולת הצבאית של חזבאללה בדרך מדינית או הרתעתית, הם שהביאו לתפיסת המב"ם. על פי פרשנות זו, התוכנית המקורית של ישראל במסגרת המערכה בין המלחמות הייתה ליצור שילוב של אמצעים מתחומים שונים נוסף על הכוח הצבאי – משפט בינלאומי, תקשורת, דיפלומטיה וכלכלה – במטרה לשבש את התעצמות האויב, לשמור על ההרתעה ולחזק את הלגיטימציה של ישראל ופעולותיה לקראת אפשרות של מלחמה בעתיד. תוכנית זו חייבה מעורבות של מנגנונים ומוסדות ישראליים שונים, אולם היא נכשלה בניסיון להפוך לאסטרטגיה רב־ממדית ונותרה נחלת הצבא.⁵⁰

48 מיכאל מילשטיין, "אל־מערכה בין אל־חורוב" – תפיסת המב"ם בעיני האויב, **בין הקטבים** 22–23, מב"ם וביטחון שוטף – חלק ג', 31 בינואר 2022. <https://tinyurl.com/2536muad>

49 ח'ליל נצראללה, "אלמערכה בין אלחרוב אח'פאפ אסתרת'ג'יה אסראא'יל פי סוריא" [המערכה בין המלחמות – כישולן האסטרטגיה של ישראל בסוריה], יופיד, 22 בדצמבר 2021. <https://tinyurl.com/mrx67b62>

50 מחמד בדיר, "אלמערכה בין אל חרוב – אסתרת'ג'יה אסראא'ילה ג'דידה תפשל" [המערכה בין המלחמות – אסטרטגיה ישראלית חדשה כושלת], אלאח'באר, 24 במאי 2016. <https://tinyurl.com/2s43p4sh>

בתקשורת הערבית ניתן למצוא ליעדי המב"ם גם פרשנויות מרחיקות לכת. במחקר מקיף שנעשה במרכז 'אל-אתחאד' למחקרים ולפיתוח, שכותרתו "המערכה בין המלחמות – כישלון האסטרטגיה של ישראל בסוריה",⁵¹ נטען כי מעבר ליעדים המוצהרים במב"ם – מניעת העברה של נשק שובר שוויון לחזבאללה בלבנון והתבססות איראן ושלוחיה בסוריה – בכוונתה של ישראל להקים רצועת ביטחון בעומק של 40–80 ק"מ בדרום סוריה, ובטווח הארוך יותר אף לחתור להפלת המשטר הסורי.

שיח גורמי ציר ההתנגדות משקף תהליך למידה הדדית ולמידה בחיכוך (תוך כדי משבר). לא רק ישראל משפרת את יכולותיה במסגרת המב"ם, הצד השני אף הוא לומד את ההשתנות ופועל בהתאם. כך למשל, אם ישראל ממקדת בתקופה מסוימת את התקיפות בציר האווירי, ניסיונות ההברחה נעשים דרך הציר הימי או היבשתי; אם מותקפים שדות תעופה צבאיים, אזי ייעשה שימוש גובר בשדות תעופה אזרחיים תוך שימוש באמצעי הסוואה. ובדומה לישראל, המבקשת לנצל את נקודות התורפה של האויב, גורמי הציר מזהים את נקודות התורפה במב"ם – היחסים המורכבים בין ישראל לרוסיה בזירה הסורית, או הרגישות של ארצות הברית לתקיפת כוחותיה על ידי מיליציות שיעיות – ומבקשים לנצלן. בשיח התקשורתי ביחס למב"ם לא חסרה גם ביקורת: גורמי הציר מתייחסים לא אחת למב"ם כאל ברירת מחדל ופשרה ישראלית, הנובעת מחולשה ומקושי להתמודד עם יריביה וממורכבות פעולתם בשדה הקרב. אסטרטגיית המב"ם מעידה בעיניהם על כרסום ביכולת ההרתעה הישראלית, ובעיקר ביכולת ההכרעה הישראלית. לכן ישראל מסתפקת בפגיעה סלקטיבית ביכולות ובהתעצמות הצבאית של הציר ונמנעת מלאתגר אותו באופן שיוביל להסלמה. לדוגמה מצוין לרוב הריסון הישראלי מפני פעולה נגד הנשק האסטרטגי שובר השוויון של חזבאללה ופגיעה ישירה בפעילי הארגון.

הביקורת מתייחסת ברובה לכישלונה של ישראל בהשגת יעדי המערכה. לדברי המבקרים, הניסיון הישראלי לנתק בין סוריה לאיראן נכשל – איראן דווקא חיזקה את קשריה עם סוריה. בהקשר זה צוטטו בכירים בישראל שטענו כי האיראנים לא הורחקו מגבולות ישראל אלא דווקא חיזקו את נוכחותם שם, וזהו "כישלון מוחץ".⁵²

יתר על כן, נטען על ידי חוקרים כי המב"ם לא נטרל את יכולתו של ציר ההתנגדות לרכוש ידע איכותי, וגם לא את יכולתו הצבאית של צבא סוריה לשקם ולחדש את יכולותיו. בראייה זו, לא זו בלבד שהתקיפות האוויריות הן בגדר ברירת מחדל, אלא הן גוזלות קשב

51 נצראללה, "אלמערכה בין אחרוב אח'פאפ אסתרתיג'יה אסראא'יל פי סוריא".

52 שם.

ומשאבים ובעיקר פוגעות בהיערכות הישראלית למלחמה הבאה: "ההתעסקות התמידית בפעולות במסגרת 'המערכה בין המלחמות' תוביל לפגיעה ביכולות של הצבא, או שהצבא ישכח כיצד מנהלים מלחמה אמיתית. זאת משום שפעולות אלה באות על חשבון אימונים לקראת עימות רחב היקף".⁵³

אם כן, ההתייחסות הפומבית למב"ם באמצעי התקשורת הערביים ובאחרים המוקרבים לגורמי הצייר מבטלת אחת לאחת את הטענות הישראליות לגבי מטרות המב"ם והישגיה. לפיכך המערכה אינה פוגעת פגיעה של ממש בהתעצמותם ואינה מצמצמת "איומים קיימים ומתהווים"; היא אינה מחזקת את ההרתעה הישראלית ואינה מרחיקה את המלחמה הבאה, שכן היא גורמת תחושה כי דווקא ישראל היא המורתעת ממלחמה, וכן היא אינה מעלה את נכסיות ישראל או מרחיבה את חופש הפעולה של צה"ל.

53 עדנאן אבו עמר, "אסרא'איל וחסאד אסתרנג'יה" אלמערכה בין אחרוב" פי סוריא" [ישראל ותוצאות אסטרטגיית "הקרב בין המלחמות" בסוריה], 18 במארס 2022, <https://tinyurl.com/47zmexmr>